

גדר עולם

ספר 'גדר עולם' על חובת הצניעות בכללות ובפרט בענין כיסוי הראש באשה הנשואה
מאת מרן רבינו החפץ חיים זצ"ל

הקונטרס שלפנינו 'גדר עולם' שמטרתו חיזוק הצניעות והקדושה בלבושן של בנות ישראל, ובמיוחד בענין כיסוי הראש שנפרץ מאד בארצות אירופה בתקופה ההיא.

יהי רצון שזכותו תעמוד לנו ולכל ישראל שיתקבלו דבריו ויביאו לחיזוק המיוחד ולתשובה שלימה שתביא אותנו לזכות לקבל פני משיח צדקנו במהרה בחסדים וברחמים מרובים, במהרה בימינו אמן.

הודפס ברשותם האדיבה של בני משפחת רבינו החפץ-חיים זצ"ל.

הגדול ה'משנה ברורה' על שו"ע אורח חיים שהפך להיות הספר היסודי של קיום ההלכה בחיי היום-יום של כל יהודי. חיבורו העצום על הלכות לשון הרע ורכילות הינו אבן הפינה של הלכות אלו לכל יהודי בישראל.

מרן החפץ חיים זצ"ל כתב שלל חיבורים בנושאים שונים בהלכה ובמוסר מלבד מכתביו הרבים לכלל ישראל, לרבני העם היהודי, ולאנשים פרטיים הכוללים דברי חיזוק נפלאים, בסגנון פשוט ומיוחד המושך את הלב, ובעל השפעה כבירה על כל הקוראים בהם. בין החיבורים כתב את

רבינו ישראל מאיר הכהן מראדין, הנודע בכינויו 'מרן החפץ חיים' זצוק"ל היה מגדולי הדור ומנהיגיו במאה השנים שלפני חורבן אירופה בשואה, הוא נודע בצדקות המופלגת בגדלותו הענקית בתורה הקדושה, באהבת ישראל העצומה ששכנה בלבו, במסירות הנפש העצומה לזיכוי הרבים וקירוב עם ישראל לאביהם שבשמים ולעמידה בפרץ על כל מכשול וסכנה שעמדה ליהדות. ציפיותו המופלגת והמוחשית לגאולה השלימה פעמה בקרבו והשפיעה על כל מי ששמע את דבריו ולמד את חיבוריו. ה'חפץ חיים' היה עמוד ההוראה בחיבורו

גדר עולם

בו יבואר ענין הגדר שגדרה התורה לבנות ישראל הנשואות להיות שערותיהן מכוסות, ונהגו איזה נשים כהיום קלות ראש בענין הזה בפרט, ובפרצת גדר הצניעות בכלל, וכל זה גורם לכמה תקלות גדולות, והכל הוא מצד מיעוט הידיעה שבני עמינו אינם יודעים שזה עוון גדול, על כן באנו כהיום להראות לפני הכל את גודל העוון והעונש שיש עבור זה, וגודל השכר שיש להנהירים בזה. אולי על ידי זה יתוקן קצת פרצת הגדר, ונזכה לגדור פרצת ירושלים במהרה בימינו אמן.

והנה ידוע שכל הברכות או שארי דברי-תורה בזמן שהם נאמרים כהוגן, הם מביאים ברכה וקדושה לישראל, כמו שכתוב 'בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתך' וגם הם שמירה לישראל מכל צרה ופגע, כמו שכתוב 'כי ה' אלקיך מתהלך בקרב מחנך להצילך גוי' והיה מחנך קדוש וגוי, אבל בזמן שהם נאמרות נגד ערוה ח"ו כבר כתיב 'ולא יראה בך ערות דבר ושב מאחריך'. נמצא כל עניינים כאלו גורמים לישראל להיות נתונים בחסות פנים ח"ו, וגם איתא בזהר הקדוש פרשת נשא, שדבר זה גורם לשרות סטרא אחרא בביתא וגורם מסכנותא לביתא. על כן נדב לבי בעז"ה לאסוף את כל מאמרי חז"ל השייכים לענין זה, ולהראות לפני הכל את גודל העוון והעונש שיש בזה, וגודל המעלה להאשה הצנועה בדרכיה, שעל ידי זה היא זוכה לבנים יראי השם וחשובים שבדור, אולי על ידי זה יראו ויקחו מוסר ויתוקן קצת הפרצה הגדולה הזאת, ובזכות זה נזכה לראות בבני ירושלים גדריה ועניניה במהרה בימינו אמן.

הקדמה

הנה כאשר נתבונן בדברי חז"ל נמצא שמידת הצניעות היא מידה גדולה מאד וזוכה עבור זה להוליד בנים תלמידי חכמים, כדאמרינן בגמרא (יומא דף מ"ז) תנו רבנן שבעה בנים היו לה וכולן שמשו בכהונה גדולה, אמרו לה חכמים מה עשית שזכית לכך אמרה להן מימי לא ראו קורות ביתי קלעי שערי, ולהיפך מדת החציפות גורמת להוליד בנים עזי פנים ח"ו. ובעונותינו הרבים נתפרץ כהיום מדת הצניעות מאד וביותר בענין גילוי שער ראש האשה הנשואה שנעשה כהפקר לאיזה נשים שהולכות בפרהסיא לעיני הכל בשערותיהן המגולות, וגם על גילוי זרועותיהן אינן מקפידות, ומזה יוצאים עוד כמה קלקולים גדולים לכמה מאות ואלפים ברכות ושאר דברי קדושה שנאמרות בבתי ישראל בכל יום, ואי אפשר ליוצר שלא יהא נגד האשה, וכבר אחרו חז"ל (ברכות כ"ד) דטפח באשה במקום שצריך להיות מכוסה הוא בכלל ערוה, וכן שער באשה ערוה ואסור לאמר שום דברי קדושה נגדה.

לוח המפתח

- א. גודל האיסור לאשה לילך בפרוע ראש לשון
- ב. דין דשער באשה ערוה ואסור לומר שום דבר קדושה נגדה
- ג. בו יבואר כמה וכמה איסורין היא מכנסת לעצמה ע"י מנהגה הרע הזה וכמה תצטרך לבסוף לסבול עבור זה
- ד. בו יבואר פיתוי היצר שיש בענין זה
- ה. בו יבואר עוד פיתוי היצר שיש בענין זה
- ו. גודל החיוב להבעל להוכיח לאשתו בזה
- ז. בו יבואר גודל מדת הצניעות ושכרה עבור זה בעולם הזה ובעולם הבא ולהיפך ח"ו בהולכות בדרכי הפריצות
- ח. בו יבואר מצות חינוך אב לבנים בכמה ענינים נחוצים הנוגעים לדת התורה.

הנה מבואר בדברי חכמינו ז"ל גודל האיסור של האשה שיוצאה בשוק וראשה פרוץ עד שאמרו על זה שהוא איסור מדאורייתא, ואפילו היתה מכוסה שערותיה במקצת אבל לא כדין (כגון שיש קלתה על ראשה וכדלקמן) גם כן יש איסור ויכול לגרשה עבור זה בלי כתובה. ובעונותינו הרבים נעשה הדבר הזה כהפקר בעיני הרבה נשים ואנשים, וגם על גילוי זרועותיהן אינן מקפידות, לכן אמרתי להעתיק לפני כל מהגמרא ומהפוסקים את גודל האיסור שיש בזה, וגם כמה קלקולים אחרים שיוצאים ממילא על-ידי זה, אולי יראו ויקחו מוסר.

פרק ראשון - יבואר בו גודל האיסור מדינא לאשה לילך בפריעת ראש לשוק

ראשון לכל דבר זה הוא משנה מפורשת (כתובות דף ע"ב) ואלו יוצאות שלא בכתובה העוברת על דת משה ויהודית, וקחשיב שם במשנה דברים שעוברת בזה על דת משה (היינו מה שהוא מן התורה) כגון שמאכלת איזה איסור או שהיא משמשתו כשהיא נדה וכהיא גוונא {וכדומה}, ואיזה עוברת על דת יהודית (היינו מה שהנהיגו מעולם האומה הישראלית וקבלו על עצמן ליתור בזה משום צניעות ודבר זה וכיוצא בזה הוא בכלל מה שאמר הכתוב 'אל תטוש תורת אמת') 'יוצאה בשוק וראשה פרוץ', ומסיק שם בגמרא דאייירי המשנה אפילו במלכשת קלתה על ראשה (הוא כלי שלובשין במדינת בבל על ראשן ויש בהן חלל מלמעלה ונותנין שם הנשים הכלי טויה שלהן) אפילו הכי {למרות זאת} אסור כיון דאינה לובשת מלמעלה רדיד כדרך הנשים, דאם היו שערותיה מגולות ממש עוברות בזה על דת משה, דהא יש בזה איסור מדאורייתא, מדכתוב באשה סוטה 'ופרע את ראש האשה', ותנא דברי ר' ישמעאל מכאן אזהרה לבנות ישראל שלא תצאנה בפריעת ראש. דהיינו מדכתב קרא {מהכתוב אנו למדים} שהיה הכהן מסיר המטפחת מעל שערות ראשה כדי לנוולה לעיני הכל מכלל דשאר {ששאר} בנות ישראל נזהרות לילך באופן זה, והעתיק דבר זה הרב אלפס והרא"ש בהלכותיו, וכן כתב הרמב"ם {בפכ"ד מהלכות אישות} וז"ל: מי שזנתה תחת בעלה אין לה כתובה, לא עיקר ולא תוספת. ולא המזנה בלבד אלא אף העוברת על דת משה או על דת יהודית, ואלו הן הדברים שאם עשתה אחת מהן עברה על דת משה, יוצאה בשוק ושער ראשה גלוי או שנודרת או שנשבעת ואינה מקיימת או ששימשה מטתה והיא נדה או שאינה קוצה לה חלתה או שהאכילה את בעלה דברים אסורים, עיי"ש עוד, ואלו הן הדברים שאם עשתה אחת מהן עברה על דת-יהודית, יוצאה לשוק או למבוי מופלש וראשה פרוץ ואין לה רדיד כדרך הנשים אף-על-פי ששערה מכוסה במטפחת או שהיתה משחקת עם בחורים, ועיי"ש עוד דברים {כל זה לקטתי בקצרה מלשונו ממש} וכן כתב בטור אבן העזר סימן קט"ו, וכן בשו"ע אבן העזר סימן קט"ו ס"ד העתיק לשון הרמב"ם הנ"ל להלכה, וכן כל הפוסקים הראשונים ואחרונים כולם העתיקו דבר זה לדינא דאם האשה יוצאת לשוק ושערותיה מגולין היא עוברת בזה על איסור דאורייתא:

פרק שני - בו יבואר דין דשער באשה ערוה ואסור לומר שום דבר קדושה נגדה.

{הערת המו"ל: הנה יש לשים לב היטב שמרן החפץ חיים שהזכיר כמה פעמים את הפאה נכרית במאמר זה, לא התיר 'פאה נכרית' אלא בביתה לעיני בעלה בלבד ולא ברשות הרבים. וכמובן שמדובר בפאה נוכרית של ימיהם ולא הפאות המשוכללות של ימינו שנראות כשיער עצמו, ואף גרוע ממנו, ושיש בהם חשש גדול לקרובת עבודה-זרה.}

דע עוד דמלבד איסור פרוץ ראש יש עוד ענין אחר שמחמת זה צריכה להיות שערה מכוסה אפילו בביתה באיזה כיסוי או בפאה נכרית (הוא מה שקורין פארוק) דאם לאו הכי {שאם לא כן} אסור אפילו לבעלה לומר שום דבר קדושה נגדה, דהשער הוא בכלל ערוה כמו שאמרו חז"ל {בברכות כ"ד} 'שער באשה ערוה' שנאמר וכו' עיי"ש, וכן פסק האלפס והרמב"ם והרא"ש והטור והשו"ע וכל הפוסקים ראשונים ואחרונים. וזה לשון השו"ע אורח חיים בסימן ע"ה ס"ב: 'שער של אשה שדרכה לכסותו אסור לקרות כנגדו אפילו אשתו, ואפילו אם נתגלה רק קצת מהן, ואפילו אם דרך אשה זו ותרבותיה באותו מקום לילך בגילוי שערה בשוק כדרך הפרוצות אסור לקרות כנגדה, וכמו אם היו זרועותיה ושוקה מגולין דאסור בכל גוונא לקרות כנגדן וכמו שכתב בספר תפארת שמואל ואלוהו רבא וחיי-אדם {והטעם בזה כיון שצריכות לכסות השערות מצד הדין ויש בזה איסור תורה וכי"ל בפרק ראשון וגם כל בנות ישראל המחזיקות בדת משה נזהרות בזה מימות אבותינו מעולם ועד עתה בכלל, ערוה היא ואסור לקרות {לברך, ללמוד} כנגדן ולא בא השו"ע רק למעט בתולות שדרכן לילך בפריעת ראש}:

פרק שלישי - בו יבואר כמה וכמה איסורין היא מכנסת לעצמה על ידי מנהגה הרע הזה. וכמה תצטרך לבסוף לסבול עונשים עבור זה

הנה ידוע הוא מה שהובא בדברי חז"ל החילוק הגדול שיש בין העושה איזה איסור פעם אחת מפני שנתגבר עליו היצר ובין מי שהופקר אצלו האיסור לגמרי ורבינו יונה בשערי תשובה {שער א' אות ו'} האריך בזה הרבה וכתב שזה האיש שהופקר אצלו איזה עון לגמרי - עם פושעים נמנה, וגדול עונו מנשוא, והוא נקרא בפי חכמינו ז"ל בשביל זה בשם מומר לדבר אחד עבור זה שפורק מעל עצמו עול מצוה אחת ממצוות ה', ועל זה וכיוצא בזה נאמר 'ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת לעשות אותם', שפירושו אשר לא יקבל על עצמו לקיים את כל דברי התורה מראש ועד סוף. כי אם אמור יאמר העבד לרבו כל אשר תאמר אלי אעשה ולולת בדבר אחד כבר שבר עול אדוניו מעליו והישר בעיניו יעשה.

והנה מכל זה ממילא נבין את גודל העוון של האשה שמרגלת עצמה בזה החטא לילך בשוק לעיני הבריות בשערותיה המגולות, כי הלא מחלטת עצמה לעבירה הזו ואמרו חז"ל {במדרש שוחר טוב} כל המחליט עצמו לעבירה אין לו מחילה עולמית, וידוע הוא מה שאמר הכתוב 'הוי מושכי העוון בחבלי השוא וכעבות העגלה חטאה', דהיינו בעת שהאדם מתחיל לעשות העוון נדמה לו בעיניו שהוא איסור קטן מאד ומתיר לעצמו לעשות דבר זה, אבל כשהוא כופלו וחוזר וכופלו נעשה לבסוף עב כעבות העגלה, כי אפילו חוט משי כשכופלו הרבה מאד יכול לעשות חבל עבה וכל שכן כשיכפול חבל עב באופן זה כמה הוא חזק וכמה הוא עצום. כי הוא בעינינו, כי אפילו אם היה האיסור קטן היה נחשב לעון גדול עיי' כפילתו כמה פעמים, וכל שכן בזה שהאיסור מצד עצמו הוא גם כן גדול כמה נכפלה רעתה עיי' כפילתה שכופלה את העוון לאלפים בימי חייה. גם ידוע הוא מה שאמרו חכמינו ז"ל שמכל עבירה שהאדם עושה בעולם הזה נברא מלאך חבלה אחד הממונה אח"כ ליטול נקמתו ממנו עבור זה החטא, והממונים האלו הם כולם המלווים לו לאדם בעת פטירתו כשהוא הולך לבית עולמו. אם-כן כמה צריכה האשה שמורגלת בזה החטא להתאונן {לחשוש} תמיד על הענין הנורא הזה בזכרה שמכל הליכה והליכה שיצאה לשוק לעיני הבריות בשערותיה

המגולות תחת אשר חשבה להתייפות עצמה בזה נברא לה מלאך המשחית ליטול נקמתו ממנה, אם-כן כמה אלפים מלאכי חבלה מזמינים את עצמם וממתינים על עת פטירתה ללוותה וליטול נקמתם ממנה, ושם תצחק ותנהם 'אייו ואביו' על מעשיה הרעים, ואין מי יועיל לה וכמו שאמר הכתוב {במשלי ה'} 'ונהמת באחריתך בכלות בשרך ושארך'. והיא בעצמה תתוודה לבסוף על כל העונות שעשתה בעולם הזה, כמו שאמרו חז"ל על הפסוק 'עוברי בעמק הבכא מעין ישיתוהו גם ברכות יעטה מורה' - מלמד שהרשע מתוודה כשם שהמצורע מתוודה ואומר: 'אני פלוני בן פלוני עברתי עבירה פלונית במקום פלוני ביום פלוני בפני פלוני במעמד פלוני ופלוני', וגם מצדיקים עליהם אז את דינם ואומרים לפניו 'ריבוננו של עולם, יפה דנת. יפה זיכית, יפה חייבת. יפה תיקנת גיהנום לרשעים וגן-עדן לצדיקים. וכן אמרה הגמרא במסכת סוטה {דף ח' ע"ב} 'במידה שאדם מודד בה מודדין לו, אבשלום חטא בשערו ונתלה בשערו וכו' עיי"ש. ולפי זה בעניינו שהחטא הוא מצד שערותיה המגולות לעיני הכל, בוודאי כל אחד ואחד מהמשחיתים שנבראו מהשערות יענישה אח"כ בשערותיה גופא {עצמן} בגיהנום, על כן יתבונן האדם בכל זה בעודו בחייו וילך בדרכי ה' יתברך וינצל מכל צרה:

פרק רביעי - פיתוי היצר שתנצל מן הדין מפני

ואל יטעה אותה היצר שתנצל מן הדין מפני שהיתה צריכה להתקשט עצמה לעיני בעלה שלא תתגנה עליו, כי באמת זוהי טעות, דזה שייך רק בביתה לבד ולא בשוק, ועוד דגם בביתה היה לה עצה לילך באיזה כיסוי נאה או בפאה נכרית {פארוק} על ראשה ולא לגלות שערותיה. {ראה הערה בנושא בתחילת פרק שני}.

והנה כאשר נתבונן נמצא ששתי סיבות גורמות לזה העוון לבוא, אחד מפני העצלות שמתעצלת לטרוח בכל יום ללבוש איזה כיסוי על שער, ועוד מפני פיתוי היצר שמסיתה לפנות את עצמה לפני בני אדם ולהתקשט בשערותיה, ועל שתיהן היא עתידה ליתן דין וחשבון ובאמת כמה צריך האדם לירא ולפחד כשיתבונן בעניניו שלבסוף כשיעלה למעלה לפני כסא כבוד יתברך ליתן דין וחשבון ויראה את הדר כבוד אלקינו איך שיש לו כמה אלפים רבבות כתות של מלאכי השרת שעומדים תמיד לפני כבודו יתברך, וכמאמר הכתוב 'אלף אלפים ימששונה ורבו רבון קדמוהי יקומו', וכולם זעים וחלים מפניו ועושים באימה רצון קונם, כשיראה האדם את כל זה איך לא יבוש אז מעצמו אשר בשביל איזה עצלות או בשביל איזה הנאה קלה בעולם הזה לפנות את עצמו לפני בני אדם ולהתקשט לפנייהם אשר המה גם כן גושי עפר כמותו עבר כמה פעמים על רצונו של המלך ה' יתברך אשר הוא אלקי כל הצבאות האלו, ובפרט כשישאלוהו ויאמרו לו: 'טפה סרוחה! איך לא יראה למרוד בבוראך, עמוד בדין והכר מעשיך! ואם אין אתה יכול להשיב מי יכול להשיב עבורך' כמה יכוסה אז כלימה פניו.

והנה התנא אמר הסתכל בשלשה דברים וכו' ולאן אתה הולך למקום עפר וכו' ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וכו', מה שאמר הכל בלשון נוכח 'אתה הולך, אתה עתיד' ולא אמר בלשון נסתר 'יסתכל האדם בשלשה דברים, מאין בא, ולאן ילך, ולפני מי הוא עתיד ליתן דין וכו', כי באמת אנו רואין בחוש שכל אדם יודע בבירור כשהוא הולך ללוות המת או לבית האבל שהאדם עתיד למות ואעפ"כ אין פועל זה בנפשו פעולה רבה ולפעמים אינו פועל כלל, והכל מטעם שהוא מצייר רק שפלוני מת, אבל התנא הורה לנו

שהעיקר שהאדם יצייר בנפשו תמיד את מצבו העתידי שיוולד ממנו שהוא הוא אשר יעשה לבסוף רימה ותולעה והוא הוא אשר יצטרך ליתן דין וחשבון לפני מלך העולמים אשר לא ישא פנים ולא יקח שוחד, ולזה אמר 'אתה הולך אתה עתיד'. וכשיתבונן האדם כל זה בעודו בחייו בוודאי שהשם יתברך ייטיב לו בזה ובבא:

פרק חמישי - פיתוי היצר שיש בעניין זה

גם אל יפתה אותה היצר לאמר, הלא לא יחידה אני בעיר בדבר זה, וכמו שיהיה שם עם שאר בנות ישראל נשי העיר היוצאות פרועות-ראש לשוק כן יהיה עמדי. אמשול לך משל למה הדבר דומה, לאחד שנתפס ונחבש בבית האסורים על איוז עלילה וַיִּמָּר {והיה לו מר} לו שם, והיה לו שם יום כשנה. ויבואו אליו אחיו ובית אביו לנחמו ויספרו לו כי זה מקרוב אירע דבר כזה במדינה אחרת לאדם אחר פלוני אלמוני וגם הוא נחבש באופן קשה כזה ממש, ויען ויאמר להם האם כדבר הזה ניחום הוא אלי, אבל הוא ניחום אלי אילו הייתם מספרים לי שלבסוף ניצול אותו פלוני מזה העונש אפשר שהייתם מפיגים לי דאגותי במקצת על-ידי זה, או על-כל-פנים אם הייתם מספרים לי שפלוני אלמוני נתפס גם-כן על עניין זה והיום או מחר יהיה גם-כן נחבש עמי בחדרי אפשר שזה היה גם-כן קצת ניחום אלי כאשר אראה שאיני יחיד בדבר הזה, אבל עתה שהוא נחבש במדינה אחרת מה יוסיף לי שמחה מזה אם מכים וחובשים עוד אדם. וכן נמי {גם} ככה בעניינינו ממש מה שמחה יגיע לו לאדם אם יש עוד אדם שעובר עבירה וגם הוא נחבש באופן קשה כזה במקום אחר, הלא מקום הגיהנום ידוע הוא שהוא גדול מאד, שכל העולם הוא אחד מכמה אלפים בגיהנום, כמו שאמר חז"ל בפסחים (דף צ"ד ע"א ע"ש), ויש בידו לתפוס למאות ולאלפים אנשים אשר כל אחד יהיה רחוק מחבירו כמה מאות פרסאות ולא יראה ולא ישמע מחבירו כלל. וביותר שאש של גיהנום איננו כמו אש שלנו שהוא מאיר אלא שהוא אש של חושך, וכדאיתא {וכמובא} במדרש שהחושך שהיה בתחילת בריאת-העולם נשאר בגיהנום, אם כן אין כל אחד רואה את חבירו ולא שומע ממנו כלל, אלא כל אחד בוכה וצועק 'אוי ואבוי' במקומו.

וכמה גדול הוא עונש הגיהנום שאמרו חז"ל שכמה מיני אש יש בגיהנום, יש בה גחלים כהרים, ויש בה גחלים כגבעות, ויש בה גחלים כים המלח, ויש בה כאבנים גדולות, ויש בה נהרות של זפת ושל גפרית מושכים ורותחין, וכשנגזר דין ח"ו על הרשע לירד לגיהנום הוא מוריד דמעות כ"כ עד שנעשה מזה כמו מעין, וכמו שאמרו חכמינו ז"ל על הפסוק 'עוברי בעמק הבכא מעיין ישיטוהו', כי הגיהנום נקרא עמק הבכא, וראה כי אפילו אדונינו דוד המלך ע"ה כשהיה נזכר מענין גיהנום היה מזדעזע מאד, וכמו שאמר הכתוב 'סמר מפחד בשרי וממשפטיך יראתי', וידוע דפחד הוא מרמז על הגיהנום, ויבואר הכתוב עפ"י מה שכתב הגר"א ז"ל במשלי דכל זמן שהנפש אינה מטוהרה מעונש הגיהנום סובל גם בשר האדם והוא החומר שלו יסורים בקבר, וזהו כוונת הכתוב 'סמר מפחד בשרי' - היינו ע"י הפחד והוא הגיהנום גם הבשר מקבל יסורים כמו אם היו תוקעין אותו במסמרים, 'וממשפטיך יראתי' - היינו הנפש מתייראת מן המשפט אשר היא נותנת לפני כסא כבודו ויתברך.

המקום יזכנו להיות מהשבים אליו באמת, ויהיה הוא עמנו בעזרתנו ולא נירא רע, וכמו שאמר הכתוב 'גם כי אלך בגיא צלמות לא אירא רע כי אתה עמדי':

פרק שישי - חובת הבעל להוכיח לאשתו בענין זה

הנה ידוע דהוכחה היא מצות עשה דאורייתא כמו דכתיב (ויקרא יט, יז) 'הוֹכֵחַ תּוֹכִיחַ אֶת עַמִּיתְךָ וְלֹא תִשָּׂא עִלּוֹ חֲסָא', ואמרו חז"ל: כל מי שיש לו למחות באנשי ביתו ואינו מוחה נתפס באנשי ביתו. אם כן לפי זה כמה גדול החיוב על הבעל למחותה בעוון זה ולהעריך לפניו גודל האיסור וכו'.

ואל יחשוב האדם בנפשו לאמר כבר אמרתי לה פעמיים ושלוש ואיננה שומעת לי ומה לי לדבר עוד בעניין זה, יתבונן האדם בעצמו האם היה מתנהג כן כשהיה רואה שאשתו מקלקלת כל עסקיו שהוא עושה, בוודאי היה צועק מר עליה לאמר: 'מה תעשי? לבד שאין את מסייעת לי עוד תקלקלי כל מחייתי, במה נחיה אני וכל אנשי ביתי? האם נמות מפני שטותך?' והיה מתחכם בכל מיני עצה להעריך לפניו גודל שטותה, פעם בלשון רכה ופעם בלשון קשה עד שהיתה מתבוננת בעצמה להסיר איוולתה מעליה. כן בעניינינו צריך תמיד להוכיחה בעניין זה ולהעריך לפניו גודל הקלקולים היוצאים מזה שיהיה על ידי זה מר באחרית גם לה וגם לו שימצא על ידי זה כמה מאות ואלפים תפילות וברכות שהיו שלא כהוגן עד שעל ידי זה תתרצה לילך בכיסוי על שעה. ואמשול לך משל למה הדבר דומה, לסוחר אחד גדול שהיה דר בעיר מלוכה ומסחרו היה באבנים טובות ומרגליות ואשתו היתה נושאת ונותנת בתוך העסק הזה, והבעל היה דרכו לישע תמיד למדינות רחוקות לקנותם ולשלחם פה לבית מסחרו. והיה היום ויבואו שרי מלוכה לבית הסוחר הזה ויאמרו להאשה: שמענו על בעלך כי הוא סוחר גדול והוא מבין באבנים טובות ומרגליות ועתה הגיע הזמן לכתור את מלכנו בכתר המלוכה ונצרך לנו אבנים טובות ויקרות, האם יש בבית מסחרך? ותען ותאמר: אבנים כאלה שהן יקרות למאד וראויות רק להנתן בכתר של המלך אין לי ורק אכתוב לבעלי שישתדל להשיגם למען כבוד מלכנו.

ויענו ויאמרו לה: דעי נא כי תשורה גדולה תשיג על זה מאת המלך אך הזהרי והזהרי שלא יהיו ח"ו אבנים מזוייפות כי בעת הכתרת הכתר מתקבצין כמה וכמה מלכים שהם מבינים גדולים על אבנים כאלה והיה אם ימצא ח"ו בהן זיוף יהיה בזיון גדול להמלך ולנו המתעסקים בדבר הזה וגם לך יבולע ח"ו על ידי זה. על כן הזהרי בדבר הזה. ותען ותאמר: אין דרכי ודרך בעלי מעולם לסחור באבנים מזוייפות ובפרט בדבר הנוגע לכתר מלוכות, ותיכף כתבה לבעלה מכתב שיזרו עצמו לקנות אבנים יקרות למאד שתהיינה ראויות להינתן בכתר המלך ויראה להשגיח שלא יהיה שום זיוף בהן. והשיב הבעל: אבנים יקרות כאלה יש לי ואני שולחם אלייך, אך ליתנן לכתר המלך הוא עניין נורא מאד. על כן אף שאני דרשתי קצת אצל מבינים ואמרו שאינן מזוייפות, גם את בבואם לידך, היזהרי מהתחלה להתבונן בהם ולהראותם למבינים אם אין בהם זיוף ואח"כ למסרם לשרי המלוכה. והיה כבוא המכתב עם האבנים היקרות לידה וראתה שכבת בעלה שלפי דעתו אינן מזוייפות, מרוב חמדתה להרווחת הממון ותשוקת הכבוד שתוכל להתפאר לעיני הכל ולהתקשט לפנייהם באותות הכבוד שינתן לה עבור זה מאת המלך, לא חששה לציווי בעלה לחקור עוד אחר זה ותיכף גילתה לבית המלך כי נשלחו לה האבנים טובות ויבואו לביתה שרי המלוכה ויטלו וישלמו לה בכסף מלא ובתשורה גדולה לה.

ויהי בהגיע זמן הכתרת המלך ויתקבצו כמה מלכים ויתהלל המלך לפנייהם כי נשלחו לו

ממדינה רחוקה אבנים יקרות מאד עבור כתרו, והיה בראותם את האבנים הכירו שהם מזוייפות ועל ידי זה היה המלך לבוז, ותיכף שלחו אחר האשה וירעמו עליה בקול גדול לאמר עונש מוות עליך כי הלא התרינו בך שתזהרי שלא יהיה שום זיוף בהן כי דבר זה מנע לכתר המלך וביצית בזה כבוד המלך. ותען ותאמר: אין עלי כ"כ האשמה כי הלא אנכי כתבתי לבעלי והזהרתיו שלא יהיה שום זיוף בהן ומה פשעי בזה. ויבאו גם את הבעל להמשפט ויאמרו לו: אתה שלחת את האבנים האלה המזוייפות אשר היו סיבה לבזות את כבוד המלך וכתרו. ויאמר: הן, אבל לא היתה כוונתי ח"ו לבזות את כבוד המלך, רק שהמוכרים רימוני וגם הלא אנכי כתבתי לאשתי שהיא תראה עוד להמבינים הגדולים מהתחלה ולא למסרם תיכף לקבעם בכתר המלוכה. ויצעקו עליו לאמר: בדבר הנוגע לכתר המלך היה לך בעצמך לחקור אחרי זה היטב מהתחלה ולא לסמוך על האשה דדעתה קלה עליה.

על כן תחת הכבוד שהייתם מקבלים מאתנו אם הייתם הולכים בעסק זה באמונה, עתה משה קלון תירשו ויורידם שניהם לבית האסורים, וייסרום שמה ביסורים קשים. ותען האשה בקול בכי ותאמר לבעלה: אתה היית בעוכרי ואתה הוא המכני מכת רצח ולא השוטר הזה, כי האם לא ידעת שהאבנים נקנות להיות קבועות בכתר המלך, והיה לך לזהר יפה שלא יהיה שום זיוף בהן, ועל ידי זה היה טוב גם לי גם לך לעולם על ידי העסק הזה, אבל עתה ראה מה עשית במסחרך, הבאת עלי כל ההכאות והיסוריך. אבל עתה אוי לי ואוי לפשעי מה יהיה סוף ואחרית על ידי יסוריך כאלה.

ויען הבעל בקול מר ויאמר אוי לך ואוי לנפשך שגרמת לך כל הצרות וכי הלא כתבתי לך מתחילה והתריתי בך שלקנות אבנים טובות לכתר מלוכה הוא עניין נורא מאד, על כן תראי לדרוש מתחילה היטב אם אין בהם שום זיוף ואח"כ למסרם למלוכה והיה לך לקיים דבריי, אך חמדתך להתעשר על ידי זה בהון רב וליכך במלבושי רקמה ולהתפאר לפני הכל גרם לך שנסתמו עיני שכלך ונפלת בבור שוחה וגם לי הפלת בהנהגתך. אוי לנו ולנפשנו, מה יהיה בסופנו.

כן הדבר אחי כשהאדם מסגל תורה ומעשים טובים בעולם הזה ונעשה מזה תיקונים גדולים למעלה בעולמות העליונים כי על ידי זה נבראו כתרים שמכתירין להשם יתברך בזה. אך כל זה אם נעשה המצוה כהלכה בכל פרטיה שנעשית בקדושה ובמקום קדושה, וכדכתיב, והיה מחניך קדוש ולא יראה בך ערות דבר ושב מאחרך, לאפוקי (להוציא) אם נעשית נגד הערה כגון שקרא איזה דבר תורה או שברך שום ברכה היה לגד שער אשה או זרועותיה וכו' המגולין, ולא חש לדברי חכמינו ז"ל שאסרו זה. בודאי אין חל שום קדושה על הדיבור ההוא ובמקום האור נעשה חושך ח"ו, ואפילו אם רק איזה תיבות מהברכה היה נגד כל הנ"ל, נחסר אור הקדושה במקום ההוא של הכתר המכונה נגד אלו התיבות וכדכתיב והיה מחניך קדוש ולא יראה בך ערות דבר ושב מאחרך, ותמורתו נכנס חושך, וידוע שהקב"ה מתפאר בעמו נעשה ישראל לפני הפמליא של מעלה בעטרות שמעטרין לו תמיד בתורתם ובמצוותם וכדכתיב, ישראל אשר בך אתפאר. והיה אם תמצאנה בהרות של חושך על איזה מהכתרים, בזיון גדול הוא להשם הנכבד והנורא שימצא בכתריו בהרות כאלה, והיה כשתעליה אח"כ נפש האיש והאשה למעלה לתת דין וחשבון לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא, יתרעמו עליה המלאכים בקול גדול לומר משפט נורא של אש הגיהנום עליך כי לבד שלא נתת כבוד למלך מלכי המלכים עבור החיים והמזון

והבריאות שנתן לך תמיד, עוד קלקלת את כתר המלך וחשכת את אורו ובזית את כבודו על ידי שערוטייך או זרועותייך וכו' שהיו מגולות תמיד אף בעת שברך בעלך איזה ברכה או למד שום דברי תורה. ותען ותאמר בקול מר: אין עלי כ"כ האשמה, בעלי היה הסיבה לקלקול הזה של הכתרים הקדושים האלה שברך כל אלו הברכות נגדי. ויביאו גם אותו להמשפט, ויראו את חשכת הכתרים שלמעלה שנשכב על ידי שניהם, ותאחזו אותם חיל ורעדה. ויאמרו לו: אתה ברכת את הברכות האלה שהיה סיבה לבזות את כבוד השי"ת וכתרו. ויען ויאמר: הן, אבל אין אני עיקר הסיבה, רק היא באשר ישבה לנגדי בשערותיה ובזרועותיה וכו' המגולות בעת שברכתי איזה ברכה וגם הודעתי לה שאין נכון לעשות כן ולא שמעה לדברי. ויענו כולם ויאמרו: אם היית חושש באמת לכבוד השי"ת היה לך לילך למקום אחר או על כל פנים להחזיר פינך מנגדה ולגמור הברכה. על כן על שניכם לישא עונש העוון ותחת הכבוד שהייתן נוטלין אם הייתם עובדים לה' כהוגן, עתה משנה קלון תירשו. ויתפשו מלאכים אכזרים ויורידום לגיהנום לייסרם ביסורים קשים.

ותען האשה בקול בכי ותאמר לבעלה: אתה הוא המכני באכזריות ולא השוטר הזה. האם לא ידעת מאז בעודך בעולם שלמטה שמברכותיך ומתורתך נברא כתר המלך העליון, והיה לך לזוהר יפה שלא יהיה בהן שום קלקול והיה לך להודיעני את גודל העונש שיש עבור זה ולזהיר אותי תמיד באזהרה גדולה, ועל ידי זה היה טוב גם לי גם לך, אבל עתה ראה מה גרמת לי בהנהגתך, נבאת עלי את כל ההכאות והיסורים הקשים האלו. אוי לי מה יהיה סופי. ויען הבעל ויאמר להאשה: אוי לך ואוי לנפשך שגרמת לך כל הצרות האלה וגם לי ואת חושבת שהאמת והצדק אתך, האם לא אמרתי לך כמה פעמים שזה אסור מדינא, והיה לך בעצמך לזוהר בכל האופנים שלא לילך בשערות מגולות ובזרועות המגולות אך חמדתך להתקשט לפני הכל ולילך בדרכי חברותיך הפרוצות, גרמה לך שנפלת בבור שוחה וגם לי הפלגת בהנהגתך. על כן החכם עניו בראשו, בעודו בחיים שיוכיח תמיד בעניין זה ויודיענה את גודל הקלקול ושהיא בעצמה תצחק לבסוף אוי ואבוי על העניין הזה ובוודאי יועילו דבריו במקצת וינצל מיום הדין העתידי. עכ"ל.

פרק שביעי - בו יבואר גודל מדת הצניעות ושכרה עבור זה בעולם הזה ובעולם הבא, ולהיפך ח"ו בהולכת בדרכי פריצות.

גם צריכה האשה להתבונן תמיד, לפי מה שידוע דכשהאשה הולכת בדרכי הצניעות אז היא זוכה להוליד בנים צדיקים, בנים ת"ח, המאירים לעולם בתורתם ובצדקתם. וכדאיתא בתלמוד ירושלמי (סוף מסכת הוריות) 'כל כבודה בת מלך פנימה ממשבצות זהב לבושה', אשה צנועה ראויה לצאת ממנה כהנים גדולים המלווים משבצות זהב, ואמרו במגילה דף י"ג 'בשכר צניעות שהיתה בה ברחל זכתה שיצא ממנה שאול ובשכר צניעות שהיתה בשאול זכה ויצאה ממנו אסתר' עיי"ש, ועיי"ו ייטב לה בעולם הזה, וגם באחריתתה תזכה לישב בעולם העליון בהיכל ה' ברוב הוד והדר. וכדאיתא בזהר הקדוש פרשת בחקתי על הפסוק 'כבד את אביך ואת אמך' {תרגום הזהר הקדוש - שאם אותו ה' הולך בדרך ישרה, ומתקן את מעשיו, ודאי שזה מכבד את אביו, מכבד אותו באותו העולם אצל בני אדם, מכבד אותו

באותו העולם אצל הקדוש ברוך הוא. והקדוש ברוך הוא חס עליו ומושיב אותו בכסא כבודו. אשורי הצדיקים שזוכים לבנים קדושים, לגזעים קדושים, שעליהם נאמר: 'כל ראיהם יכירום כי הם זרע ברוך ה'.'

ולהיפך ח"ו אם היא הולכת בדרכי פריצות אז תלד בנים אשר לא טובים, ויהיה לה עיי"ו זה לבסוף קלון וכלימה בעולם הזה וכמו דכתיב 'ובן כסיל תוגת אמו', וגם בעולם הבא הוא בזיון גדול לאביו ואמו כשיצא מהם בן מכעיס להקב"ה. וכמו שכתב הגר"א באגרתו 'עלים לתרופה' שאף אם ידריך תמיד בנו במוסר ולא יקבל אוי לאותה בושה והצער והבזיון בעוה"ב. על כן צריכה האשה להרגיל עצמה במדת הצניעות וייטב לה על-ידי זה בזה ובבא.

והנה מכל זה נוכל להתבונן כמה צריכה האשה להיות זהירה בענין שערותיה או זרועותיה ודדיה שלא יראו החוצה. גם בזוהר פרשת נשא החמיר מאד שלא יתראה שום שער מאשה, וז"ל שם דף קכ"ה: {תרגום דברי הזהר הקדוש} אָמַר רַבִּי חִזְקִיָּה, קִלְקַל תָּבֵא עַל אוֹתוֹ אִישׁ שֶׁמִּשְׁאַר אֶת אֶשְׁתּוֹ לְהִרְאוֹת עִם שְׁעֵרוֹת רֵאשָׁה בַּחוּץ, וְזֶה אֶחָד מֵאוֹתָם צִנְיָנוֹת שֶׁל הַבֵּית. וְאִשָּׁה שֶׁמוֹצִיָּא מִשְׁעָרוֹת רֵאשָׁה חֲחוּצָה לְהִתְפַּקֵּן בּוֹ, גּוֹרָמָת לֵנִי לַבֵּית, וְגוֹרָמָת לְבִנְיָה שְׁלֹא יִחָשְׁבוּ בְּדוֹר, וְגוֹרָמָת דָּבָר אַחֵר שְׁשׂוֹרָה בְּבֵית. מִי גֵרָם זֶה אוֹתוֹ שְׁעָר שְׁנִירָא מֵרֵאשָׁה חֲחוּצָה. וּמָה בְּבֵית קָדָּ - כָּל שֶׁכֶּן בְּשׂוֹק, וְכָל שֶׁכֶּן חֲצִיפוֹת אַחֲרָת. וּמִשּׁוֹם זֶה, 'אֶשְׁתִּי קִנְיָן פְּרִיָּה בְּרִכְתִּי בֵּיתָךְ...', מִשּׁוֹם קָדָּ צְרִיכָה אִשָּׁה שֶׁאֶפְלוֹ קוֹרוֹת בֵּיתָה לֹא יִירָאוּ שְׁעָרָה אַחַת מֵרֵאשָׁה, וְכָל שֶׁכֶּן בַּחוּץ... צֵא וְרָאָה כְּמָה פָּגַם גּוֹרָם אוֹתוֹ שְׁעָר הָאִשָּׁה: גּוֹרָם לְמַעַלָּה וְגוֹרָם לְמַטָּה, גּוֹרָם לְבַעֲרָה לְהִתְקַלָּל, גּוֹרָם לֵנִי, וְגוֹרָם דָּבָר אַחֵר בְּבֵית, גּוֹרָם שֶׁתִּשְׁתַּלַּק חֲשִׁיבוֹת מִבִּיָּתָה. הִרְחֵמֵן יְצִילֵנוּ מִחֲפִיצוֹתָי. וְעַל קָדָּ צְרִיכָה אִשָּׁה לְהִתְפַּסּוֹת בְּזִיּוֹת בֵּיתָה. וְאִם עוֹשָׂה קָדָּ, מָה קָתוֹב (תְּהִלִּים קכ"ח) 'בְּנִיךָ כְּשֶׁתִּלֵּי זֵיתִים', מָה זֶה כְּשֶׁתִּלֵּי זֵיתִים? אֵלֶּא מָה זֵית זֶה, בֵּין בִּסְתּוֹ בֵּין בִּקְצֵץ לֹא אוֹבְדִים עָלָיו, וְתִמִּיד נִמְצְאוֹת בּוֹ חֲשִׁיבוֹת יִתְרָה עַל שְׁאָר הָאֵילָנוֹת - קָדָּ בְּנִיָּה יַעֲלֶה בְּחֲשִׁיבוֹת עַל שְׁאָר בְּנֵי הָעוֹלָם. וְלֹא עוֹד, אֵלֶּא שֶׁבַעֲלָה מִתְבָּרָךְ בְּכָל: בְּבָרְכוֹת שֶׁלְמַעַלָּה, בְּבָרְכוֹת שֶׁלְמַטָּה, בְּעֶשֶׂר, בְּבָנִים וּבְבָנֵי בָנִים. זֶהוּ שֶׁקָּתוֹב (שם) 'הֵנָּה כִּי כֵן יִבְרַךְ גֵּבֶר וְרָא ה'...'.

פרק שמיני - בו יבואר מצות חינוך אב לבנים בכמה ענינים נחוצים הנוגעים לדת התורה

והנה לפי האמור דעניין כזה גורם לידי עניות רחמנא ליצול ולכמה תקלות גדולות - כמה צריך כל איש ואשה לשמור עצמו בדרך הצניעות וגם לזרז את בנותיו שתהיינה מורגלות מילדותן שלא לילך בדרכי הפריצות ח"ו, כגון מה שבעונותינו הרבים נעשה בכמה מקומות להיתר שעושי כתונת בלא בתי-ידים {שרוולים} כלל אוי ואבוי כמה עון פלילי יש בזה שמשאין {מפתים} כמה אנשים לידי הרהור על-ידי זה, וגם כמה מאות ברכות לבטלה נעשין על ידי זה בעת שמברכין נגדה. והלא ידוע שנפסק בגמרא בשלחן ערוך אורח חיים בסימן ע"ה דטפח מגולה באשה במקום שהדרך להיות מכוסה הוא בכלל ערוה, ואסור לומר שום דבר קדושה נגדה. ואין חילוק בין בתולה לנשואה ולא הותר לבתולה רק לילך בפריעת ראש, אבל לענין שאר דברים המכוסים אין נפקא מינה {אין הבדל בין בתולה לנשואה} כלל. ואפילו במקום שדרך כל הנשים והבתולות לילך ככה אפילו הכי {למרות זאת} אין שום היתר לעשות כמנהג הפרוץ הרע הזה, וכמו שכתבו כל הפוסקים, גם אין שום חילוק בענין

מה שאסור לומר שום דבר קדושה נגדה בין איש אחר שאינה קרובה ובין אביה ואחיה הכל דין אחד להם, דהיינו שאפילו האב יזהר לומר דבר קדושה נגד טפח המגולה של בתו כשהיא מבט י"א ואילך.

וכשירגיל את בנותיו מנערותן להיות בדרכי הצניעות גם כי תגדל לא תסור מדרך הטוב ההוא, ויזכה לראות ממנה בנים הגונים וחשובים, וכמו שהבאנו למעלה כמה מאמרי חז"ל על זה. והנה ענין הצניעות רפה מאד כהיום בעונותינו הרבים שבאיהם מקומות הולכין לטייל בחורים ובתולות יחדיו ומי יוכל לשער גודל האיסורים והקלקולים היוצאים מזה, ומי ראה כזאת ומי שמע כאלה בדורות שלפנינו הנהגת פריצות שכזה, כי אפילו אם לא יבוא לידי איסור ממש הלא הרהורי עבירה קשין מעבירה, ועובר על מה שאחז"ל על מה דכתיב 'ונשמרתם מכל דבר רע', מכאן אמר רבי פנחס בן יאיר אזהרה שלא יהרהר אדם ביום ויבוא לידי טומאה בלילה, ועון זה הוא חמור מאד ומאד כידוע במאמרי חז"ל.

ומלבד כל זה מצוי שהולך חוץ לעיר ובאים לידי יחוד עיי"ו הטיוול, ואיסור יחוד עם העריות לבד הוא ג"כ איסור גדול מאד, ובזמנינו הפנויות הם עריות כי הם בחזקת נדות. ודע עוד דאפילו אם היא עתידה להיות אשתו כגון שהיא אחר כתיבת התנאים אף אם יקל לעצמו לטייל עמה, ואף זה הוא גנאי לאדם ישר (עיי' ברכות מ"ג:), על-כל-פנים יזהר מלהתייחד עמה שלא בפני אדם, כי היא שוה לכל הנשים בענין זה, ואין שום היתר בזה מחמת כתיבת התנאים אפילו אם היתה טהורה, וכל שכן שהיא בודאי נדה כל זמן שלא טבלה כדון, על עוון איסור יחוד במקומו עומד. וכל שכן בחיבוק ונישוק מן התורה שעל זה בא הכתוב 'לא תקרבו לגלות ערוה', כמו שכתב הרמב"ם פרק כ"א מהלכות איסורי ביאה: 'המחבק או מנשק אחת מכל העריות עובר בלאו דלא תקרבו לגלות ערוה', והמקלין בזה עתידין ליתן את הדין על זה בעולם הבא, וגם לא יראו טוב בעולם הזה. וכמה מחוייב כל איש להשית עצות בנפשו ולפקח בענין זה על בניו ובנותיו שלא ילכו בדרך הרע הזה, ולערוך לפנייהם תמיד את גודל העוון שיש בזה וגודל הזכות שיהיה להם כשהיו זהירין מזה, וגם לבקש רחמים תמיד מה' יתברך עליהם שלא יבאו לידי עבירה ודבר מכוער, ובודאי יעזרוהו ה' ויקבל תפלתו. וכדאיתא בתנא דבי אליהו, נעשה בכחן אחד שהיה ירא שמים בסתר, וכל מעשיו הטובים שהיה עושה היה עושה בסתר, והיה לו עשרה ילדים מאשה אחת, ששה זכרים וארבע נקבות, ובכל יום ויום היה מתפלל ומשתטח ומבקש רחמים ומלחך בלשונו עפר כדי שלא יבא אחד מהן לידי עבירה ולידי דבר מכוער. ואמרו לא יצתה אותה שנה ולא שנית ולא שלישית עד שבא עזרא והעלה הקדוש ברוך הוא על ידו את ישראל מבבל ואותו הכהן עמיהם, ולא נכנס הכהן ההוא לעולמו עד שראה כהנים גדולים ופרחי כהונה מבניו ומבני בניו עד חמשים שנה ואחר כך נכנס אותו הכהן לבית עולמו, עליו הכתוב אומר {תהלים לו} 'בטח בה' ועשה טוב וגו'. והתענג על ה' ויתן לך משאלות לבך וגו'. וכתב 'בטחו בה' עדי עד' ששני עולמות שלו, שנאמר 'כי בק'ה ה' צור עולמי', עיי"ש. והכוונה שמי שמשתטח לה' ומשליך כל בטחונו עליו ומבקש רחמים שיהיו בניו הולכים בדרך התורה והיראה הקב"ה עוזרו שיהיה לו מהם גם כבוד וגדולה בעולם הזה מלבד שכרו הגדול הצפון לו לעולם הבא.